

Prof. dr JOVAN STOJANOVSKI, Ekonomski fakultet — Skoplje

MARKSOV ZAKON VREDNOSTI I SVETSKO TRŽIŠTE

1. MARKSOV ZAKON VREDNOSTI I EKVIVALENTNOST RAZMENE UNUTAR NACIONALNE EKONOMIJE

Marksova teorija razmene polazi od principa ekvivalentnosti u svakom obliku robne proizvodnje ukoliko se cene obrazuju na bazi opštevažećih principa.

Od oblika robne proizvodnje, tj. karaktera produkcionih odnosa, oblika svojina nad sredstvima za proizvodnju, zavisi cenovni oblik vrednosti putem kojeg se obezbeđuje određena specifična ekvivalentnost u datom obliku robne proizvodnje.

U prostoj robnoj privredi ekvivalentnost razmene obezbeđuje se putem vrednosnih cena, tj. preko cena koje gravitiraju oko vrednosti roba. Razmena po vrednosnim cenama obezbeđuje prisvajanje iz razmene onolike vrednosti kolika je u razmenu ubačena od strane svakog učesnika u razmeni. U ovom obliku, kao i u svim drugim vidovima razmene radi se samo o idealnom ostvarivanju principa a ne o njegovom ostvarivanju u svakom pojedinačnom činu razmene.

U kapitalističkoj robnoj privredi ekvivalentna razmena vrši se na nivou cene proizvodnje kao opšte gravitacione tačke obrazovanja cena svih roba. Ekvivalentna razmena obezbeđuje prisvajanje iz razmene onolike vrednosti kolika je u razmeni ubačena na osnovu povraćaja utrošene kapital-vrednosti za proizvodnju određene vrste robe (društvena cena koštanja) i proporcionalan profit prema angažiranom kapitalu na bazi zakona konkurencije u pogledu pravilnog utroška kapitala i ekonomske racionalnosti angažovanog kapitala.

Konkurencija je neophodan mehanizam svođenja individualnih utrošaka kapitala (cena koštanja) i angažovanog kapitala na društvenu meru.

»Prvo, da su neprekidna odstupanja robnih cena od vrednosti potreban uslov pod kojim i pomoću koga robna vrednost jedino i

može doći do svoje egzistencije. Samo kolebanjima konkurencije, dakle i robnih cena, sprovodi se zakon vrednosti robne proizvodnje, i samo putem njih postaje određivanje vrednosti društveno potrebnim radnim vremenom stvarnosti. Što pri tom pojavni oblik vrednosti, cena, po pravilu izgleda nešto drukčije od vrednosti koju izražava, udes je koju vrednost deli s većinom društvenih odnosa.«¹

Iz citiranog jasno se vidi Engelsovo poimanje vrednosti, tj. da konkurencija preko kolebanja cena omogućuje afirmaciju određenog oblika cene kao gravitacione opšte tačke obrazovanja robnih cena bez obzira na individualna odstupanja i uprkos tome što postoji privid potpune nezavisnosti cena od vrednosti u svetu privida haotičnosti odnosa u razmeni.

»Drugo, upravo time što u društvu proizvođača i razmenjivača roba konkurencija ostvaruje zakon vrednosti robne proizvodnje, ona sprovodi organizaciju i poredak društvene proizvodnje koji su pod datim okolnostima jedino mogući.«²

Razmenom roba po ceni proizvodnje ostvaruje se takva društvena podela rada, tj. takva proporcionalnost nacionalne privrede koja obezbeđuje princip raspodele svim učesnicima robne proizvodnje: »na jednaki kapital jednak profit«. Osnova ekvivalentnosti razmene u kapitalističkoj robnoj privredi je ostvarivanje navedenog principa raspodele koji se ostvaruje putem konkurencije, imajući pri tome u vidu karakter ostvarivanja svih ekonomskih zakona.

»Na prvom mestu kapitalistička proizvodnja sama je po sebi indiferentna prema određenoj upotrebnoj vrednosti, uopšte prema posebnom karakteru robe koju proizvodi.«³

»Drugo, svaka je oblast proizvodnje doista isto toliko dobra i rđava kao i druga: svaka odbacuje isti profit i svaka bi bila besciljna ako roba koju proizvodi ne bi zadovoljavala kakvu god bilo društvenu potrebu.«³

Kapitalistička robna proizvodnja podređena je principu prisvajanja jednakog profita na jednaki kapital što je u osnovi afirmacija cene proizvodnje kao gravitacione tačke robnih cena kapitalizma slobodne konkurencije i transformacije vrednosti u cenu proizvodnje.

1.1. *Ekvivalentna razmena na bazi cene proizvodnje i preliivanja vrednosti, odnosno viška vrednosti u okvirima nacionalne ekonomije*

Ekvivalentna razmena na osnovi cene proizvodnje, prema Marksovoj teoriji vrednosti, znači ostvarivanje takve proporcionalnosti u društvenoj podeli rada koja putem tržišta obezbeđuje prisvajanje »na jednaki kapital jednak profit.« Ekvivalentnost u raspodeli ukupne

¹ K. Marks »Beda filozofije«, Beograd, 1946, str. 19. Iz predgovora Fridriha Engelsa.

² Isto kao pod 1, str. 19—20.

³ K. Marks. Kapital III, Beograd 1948, str. 152—153.

mase profita (viška vrednosti) ostvaruje se prelivanjem viška vrednosti između grana proizvodnje u nacionalnoj ekonomiji, iz grana proizvodnje sa nižim organskim sastavom kapitala u grane sa višim organskim sastavom. Ova prelivanja vrednosti (viška vrednosti) ne tangiraju privatno-sopstveničke interese kapitala plasiranih u različitim granama nacionalne ekonomije. U realnim odnosima razmene ova prelivanja su nevidljiva, neopipljiva a baziraju se na Marksovoj teoriji vrednosti. Promenljivi kapital je sastavni i neizdiferencirani deo ukupnog granskog kapitala koji, zajedno sa postojećim kapitalom, čini ukupnu masu kapitala kao prirodnu osnovicu raspodele i prisvajanja dela profita jedino u srazmeri prema veličini ukupnog kapitala, a time, i nezavisno od veličine njegovih sastavnih delova, postojanog i promenljivog kapitala.

»Ali je sasvim pogrešno da kapitali, srazmerno svojoj veličini, proizvode u različitim oblastima isti višak vrednosti, čak i ako se pretpostavi da je apsolutni radni dan u svim oblastima izjednačen, to jest ako se stopa viška vrednosti pretpostavi kao data. Pri jednakoj veličini kapitala — saglasno učinjenoj pretpostavci — masa viška vrednosti koju oni proizvode različita je, prvo, prema srazmeri njihovih organskih sastavnih delova, tj. promenljivog i postojanog kapitala; drugo, prema njihovom vremenu prometa, ukoliko je ono određeno srazmerom stalnog i optičajnog kapitala i različnim periodima reprodukcije različitih vrsta stalnog kapitala, treće, prema srazmeri trajanja stvarnog perioda proizvodnje za razliku od trajanja samog radnog vremena, iz čega proizlazi bitna razlika u srazmeri proizvodnog i prometnog perioda.«⁴

Po Marksu i pri istoj stopi viška vrednosti u svim granama proizvodnje kapitali iste veličine stvaraju različitu masu viška vrednosti iz tri razloga: Prvo, zbog različitog ogranskog sastava kapitala; drugo, zbog različitog trajanja obrta kapitala, tj. zbog razlika između avansiranog i primenjenog promenljivog kapitala i, treće, zbog razlika u trajanju radnog vremena u granicama iste dužine vremena proizvodnje kod različitih roba. Iz tih razloga, pri pretpostavci postojanja iste stope viška vrednosti po granama proizvodnje, jednaki kapitali ne stvaraju jednaku masu viška vrednosti.

Jednakost u prisvajanju profita kapitala plasiranih u različitim granama proizvodnje koja se ostvaruje konkurencijom nije u koliziji sa nejednakim udelom jednakih kapitala plasiranih u različitim granama proizvodnje u stvaranju ukupne mase viška vrednosti, odnosno profita.

U realnim odnosima razmene, svi nosioci faktora proizvodnje, kapital, radna snaga, vlasnici zemlje, pri pretpostavci tržišne ravnoteže na tržištima pojedinih faktora proizvodnje, prisvajaju putem razmene vrednost koja im pripada a time se zatire trag stvaranju vrednosti i viška vrednosti. U kapitalističkim produkcionim odnosima ne-

⁴ K. Marks: Teorija o višku vrednosti, II, Beograd, 1954, str. 167—168.

podudaranjem između stvorene i realizovane vrednosti, po granama proizvodnje, između stvorenog i realizovanog profita, nisu tangirani interesi kapitala pojedinih grana, prividno i neke klase kapitalističkog društva, ni jednog nosioca svojine određenog faktora proizvodnje, jer se cene pojedinim faktorima proizvodnje obrazuju slobodno prema zakonima svojine kapitalističkog društva.

»Stvarna razlika u veličini između profita i viška vrednosti — ne samo između profitne stope i stope viška vrednosti — u posebnim granama proizvodnje prikriva sada potpuno pravu prirodu i poreklo profita, ne samo kapitalisti, koji ovde ima poseban interes da se obmanjuje, nego i radniku. S pretvaranjem vrednosti u cene proizvodnje, sama osnovica određivanja vrednosti izmiče našem pogledu.«⁵

Cena proizvodnje obezbeđuje ekvivalentnost u razmeni, jer je princip prisvajanja profita identičan za kapital uopšte, bez obzira na specifične granske uslove proizvodnje. Cena proizvodnje zatire trag stvaranju vrednosti i viška vrednosti a time i prelivanju vrednosti iz grana sa nižim organskim sastavom u grane sa višim organskim sastavom kapitala.

1.2. *Monopolske i monopsonske cene i narušavanje principa ekvivalentnosti u razmeni*

Narušavanjem osnovnih preduslova za slobodnu konkurenciju na ukupnom kapitalističkom tržištu, koncentracijom i centralizacijom kapitala, stvaranjem teškoća za slobodno kretanje faktora proizvodnje, cena prestaje da bude »nezavisna varijabila« u odnosu na svakog pojedinačnog učesnika u razmeni. Ukoliko pojedini učesnici u razmeni bilo na strani ponude ili tražnje mogu uticati na ponudu ili tražnju a time i na nivo cena, cena prestaje biti »nezavisna varijabila« i pretvara se u »zavisnu varijabilu« prema interesima pojedinih učesnika u razmeni.

Savremeno kapitalističko tržište nije tržište slobodne konkurencije, cene se ne obrazuju slobodno, cena proizvodnje prestaje biti opšti nivo obrazovanja cena svih roba, ona prestaje biti opšta gravitaciona tačka obrazovanja cena.

Na tržištima pojedinih roba stepen je ograničavanja konkurencije različit, priroda potreba koje zadovoljavaju određeni proizvodi različita, kupovna snaga potrošača pojedinih roba različita itd., što sve deluje da je stepen otklanjanja cena po kojima se prodaju ili kupuju određene robe od cene proizvodnje različit. Ova odstupanja cena u odnosu na cenu proizvodnje na gore ili na dole donosi nejednake profite na jednaki kapital. U ovom smislu razmena prestaje biti ekvivalentna jer uslovi obrazovanja cena dovode do diferenciranih profitnih stopa i ne postoje mogućnosti da se putem konkurencije (seljenjem kapitala) ove razlike u određenim vremenskim intervalima otklanjaju.

⁵ K. Marks, Kapital III, Beograd, 1948, str. 134.

Prelivanja vrednosti iz grana u grane na osnovu cene proizvodnje nevidljiva su i ne tangiraju interese određenih kapitala jer se vrši »komunistička« raspodela ukupno proizvedene mase viška vrednosti po principu »na jednak kapital jednaki profit.«

Monopolske i monopsonske cene u odnosu na normalnu cenu proizvodnje, prelivanja vrednosti čine vidljivom pojavom koja tangira interese pojedinih granskih kapitala koji više ne mogu prisvajati normalnu profitnu stopu. Ovo stanje pojačava tendenciju dalje koncentracije i centralizacije kapitala.

Diferencirane profitne stope po granama koje proizilaze iz ograničavanja konkurencije čine vidljivim prelivanja vrednosti iz grana sa većim stepenom konkurencije u grane sa manjim stepenom konkurencije.

»Naposletku, ako bi izravnanje viška vrednosti u prosečni profit u različitim oblastima proizvodnje našlo smetnju u veštačkim ili prirodnim monopolima, a specijalno u monopolu zemljišne svojine, tako da bi postala mogućna monopolska cena koja bi se popela iznad cene proizvodnje i iznad vrednosti roba na koje monopol utiče, ovo ne bi ukinulo granice date vrednošću roba. *Monopolska cena izvesnih roba samo bi prenela na robe s monopolskom cenom jedan deo profita drugih proizvođača roba.*«⁶ (Podvukao J. S.)

Monopolske cene ne ukidaju delovanje zakona vrednosti nego samo modifikuju raspodelu viška vrednosti time što cena proizvodnje koja sadrži opštu profitnu stopu prestaje biti opšte važeći nivo obrazovanja cena tako da su monopolske cene limit profita u monopoliziranim granama a normalnu cenu proizvodnje sada ne mogu postići nemonopolizirane grane. Sada po drugoj osnovi, ne na različitom organskom sastavu kapitala, na osnovu monopolskih cena nastaju prelivanja profita iz jednih grana u druge. Dok se cena proizvodnje obrazuje prelivanjem viška vrednosti iz grana sa nižim u grane sa višim organskim sastavom kapitala, monopolske cene obrazuju se prelivanjem profita iz nemonopoliziranih u monopolizirane grane. Ova nejednakost tangira interese pojedinih kapitala.

»Tačnije govoreći, industrijsko planiranje iziskuje da cijene budu kontrolirane. Kao što smo već vidjeli, moderna tehnologija smanjuje pouzdanost tržišta, a u isti mah povećava ulaganje vremena i kapitala, jer to traži moderna proizvodnja. Zato se cijene jednostavno ne smiju prepustiti hirovima nekontroliranog tržišta.

Razumije se pak samo po sebi da se ta kontrola obavlja tako, da služi ciljevima tehnostrukture, a ti su ciljevi, kao što smo već vidjeli, u prvom redu, smanjivanje na najmanju meru rizika da se pojave gubici (jer bi to zadalo udarac autonomiji tehnostrukture), a, u drugom redu, maksimiziranje rasta firme. Cijene se podešavaju tako da služe ostvarivanju tih ciljeva.«⁷

⁶ Isto, str. 747.

⁷ John Galbraith: Nova industrijska država, 1970, str. 196.

Džon Galbrajt zalaže se za određivanje cena od strane monopola i ne vidi tako loše strane u odstupanju od delovanja zakona tržišta. Otklanjanje gubitaka i maksimalizacija profita vode stalnom porastu firme koje od svoje strane, na današnjem nivou tehnologije, mogu jedino da obezbeđuju porast produktivnosti rada.

Podizanje cena iznad cene proizvodnje (monopolske cene) ili spuštanje ispod iste (monopsonske cene) ne otklanja samo stihijnost obrazovanje cene, radi trenutnih odnosa ponude i tražnje, ne predstavlja neophodni mehanizam za obrazovanje cena na nivou cene proizvodnje, nego je krajnji cilj i stalna pojava koja znači trajno otklanjanje cena od cene proizvodnje i to svesnom akcijom krupnih firmi u cilju preraspodele profita u korist krupnih firmi koje vlada u tržištem.

2. MARKSOV ZAKON VREDNOSTI I EKVIVALENTNOST U MEĐUNARODNOJ RAZMENI

2.1. *Cena proizvodnje i prelivanja dohotka (vrednosti) iz jednih zemalja u druge*

Vrednost kao društveno priznati rad za proizvodnju određene vrste robe nacionalna je veličina određena uslovima proizvodnje i formiranim potrebama (potražnjom) za određenom robom u granicama jedne zemlje. Faktori koji determiniraju društveno potrebni rad: intenzivnost i produktivnost rada različiti su. Potrebe za određenim proizvodima istorijsko-geografski uslovljene su stepenom ekonomskog razvoja kao i raspodelom nacionalnog dohotka.

Uslovi proizvodnje i potrebe su različiti te, prema tome, za istu robu u različitim zemljama različita je vrednost iste robe.

Ako pođemo od pretpostavke da su robe koje se razmenjuju na međunarodnom tržištu proizvođene na kapitalistički način, tj. u kapitalističkim produkcionim odnosima, onda robe imaju svoju nacionalnu cenu proizvodnje. Po zakonima tržišta, svetske cene, određene robe obrazovaće se po nacionalnoj ceni proizvodnje one zemlje koja je glavni ponuđač iste. Ne postoje uslovi da se »svetske cene« obrazuju za sve robe na istom nivou cene proizvodnje. Znači, nacionalne cene proizvodnje različite su. Konkurencija na svetskom tržištu utiče no ne dovodi do prosečne svetske profitne stope.

Za pojedine zemlje od značaja je sa kojim robama učestvuju u međunarodnoj razmeni kao izvoznici, sa robama čija je cena proizvodnje iznad ili ispod njihove nacionalne vrednosti.

Ako jedna zemlja u međunarodnoj razmeni učestvuje sa proizvodom čija je cena proizvodnje iznad vrednosti, onda ista ustupa manju vrednost nego što joj se na svetskom tržištu priznaje. Ako pak druga zemlja u međunarodnoj razmeni učestvuje sa proizvodom čija je cena proizvodnje ispod vrednosti, onda ista gubi deo nacionalne vrednosti robe.

Pri uvozu u povoljnijem je položaju ona zemlja koja uvozi proizvode čija je cena proizvodnje ispod vrednosti. Međutim, tu se postavlja pitanje koje vrednosti, vrednosti robe po kojoj je roba proizvedena u zemlji izvoznici ili vrednost po kojoj se roba može proizvesti u zemlji uvoznici.

K. Marks govoreći o nacionalnoj različnosti najamnina ističe dalju modifikaciju zakona vrednosti »u njegovoj internacionalnoj primeni« a ista se ogleda u tome što »proizvodnji nacionalni rad broji kao intenzivniji, dogod konkurencija ne prisili proizvodnju naciju da prodajnu cenu svojih roba spusti na njihovu vrednost«. ⁸

Nacionalna produktivnost rada različna je kako u svom nacionalnom proseku, tako i u proizvodnji pojedinih roba. Ukoliko jedna zemlja izvozi proizvode veće produktivnosti rada u odnosu na svetski prosek, ona prisvaja veću vrednost nego što je stvarna vrednost proizvoda. Manja količina rada priznaje se kao veća količina rada. Konkurencija jedino može da utiče da se smanje cene ove robe prema njenoj stvarnoj vrednosti.

Pri proizvodnji jedne robe u nacionalnim okvirima produktivniji rad pojedinih proizvođača iznad proseka omogućuje prisvajanje veće vrednosti nego što je individualna vrednost — prisvaja veću vrednost poznatu kao ekstra profit. Napominjemo da je daleko lakše ostvarivati prosečnu produktivnost rada u okvirima nacionalne ekonomije nego što je to slučaj između zemalja kao jedinki na svetskom tržištu. Razlike u produktivnosti rada između zemalja duže traju a mogu se pretvoriti i u trajniju prednost razvijenijih zemalja.

Konkurencija unutar jedne nacionalne ekonomije prisiljava na podizanje produktivnosti rada sve proizvođače jedne date vrste robe a mogućnosti za podizanje produktivnosti rada teoretski su jednake svim proizvođačima iste vrste robe. Sasvim je drugačije sa konkurencijom između proizvođača iste robe za svetsko tržište. Proizvođači su pod mnogo većim uticajem nacionalnih uslova proizvodnje nego što međunarodna konkurencija prisiljava proizvođače pojedinih zemalja na svetske uslove proizvodnje. Skala različite produktivnosti rada nacionalnih proizvođača duže se zadržava i nacionalna veća produktivnost rada omogućava prisvajanje veće vrednosti od one koja je u robi sadržana. Na ovoj osnovi nastaju preliivanja dohotka jer se većom produktivnošću prisvaja veća suma novca, tj. jedinica novca dobija se manjom količinom rada u odnosu na zemlje ili zemlju gde je produktivnost rada niža.

Različita intenzivnost rada po zemljama omogućava na svetskom tržištu dobijanje nejednake vrednosti za istu jedinicu mere rada.

»U svakoj zemlji postoji izvesna srednja intenzivnost rada. Ako je rad na proizvodnji neke robe, manje intenzivan, znači da je utrošeno više radnog vremena nego što je društveno potrebno, zato se on ne računa kao rad normalne kakvoće. Jedino onaj stepen intenzivnosti, koji stoji iznad prosečnog nacionalnog stepena, menja u nekoj da-

⁸ K. Marks, Kapital I, Beograd 1947, str. 460.

toj zemlji meru vrednosti koju imamo u prostom trajanju radnog vremena. *Drukčije je na svetskom tržištu, prema kome pojedinačne zemlje stoje kao sastavni delovi prema celini.* (Podvukao J. S.) Srednja intenzivnost rada u svakoj zemlji je drukčija; ovde veća, tamo manja. Ove nacionalne prosečne veličine sačinjavaju dakle jednu skalu, čija je jedinica mere prosečna jedinica svetskog rada.⁹

Intenzivnost rada nije ista po granama unutar nacionalne ekonomije što je uslovljeno tehnologijom proizvodnje i trajanjem radnog dana. Intenzivnost rada i trajanje radnog dana po pravilu stoje u obratnom odnosu — što je radni dan duži, intenzivnost rada je niža, i obratno.

Između zemalja razlike u intenzivnosti rada mogu biti daleko veće nego što je to moguće u jednoj zemlji po granama proizvodnje. Konkurencija na svetskom tržištu deluje da se smanjuju razlike u tehnologiji proizvodnje kod onih nacionalnih proizvođača koji proizvode za svetsko tržište. Ukoliko to nije slučaj, mogu postojati velike razlike u tehnologiji proizvodnje istog proizvoda u različitim zemljama.

Trajanje radnog dana različito je u pojedinim zemljama. Po pravilu, intenzivnost rada povećava se znatno više nego što se skraćuje radni dan.

Nacije sa većom intenzivnošću rada koje za isto vreme proizvode veću vrednost a time dobijaju i veću sumu novca, na ovoj osnovi ne prisvajaju veću vrednost na osnovu tuđeg rada, jer veća intenzivnost rada znači više uloženog rada za istu jedinicu vremena. Mada je za nacije sa većom intenzivnošću rada vrednost novca manja, jer za istu jedinicu vremena dobijaju veću sumu novca, veća intenzivnost rada nije osnova preliivanja vrednosti iz jednih zemalja u druge.

»Što je u nekoj zemlji razvijenija kapitalistička proizvodnja, to se više u njoj i prosečna intenzivnost i proizvodnost nacionalnog rada izdižu iznad međunarodnog nivoa. Različite količine robe iste vrste, koje su u raznim zemljama proizvedene za jednako radno vreme, imaju dakle nejednake međunarodne vrednosti koje se izražavaju u različitim cenama, tj. u novčanim sumama različnim već prema tome kakva im je međunarodna vrednost. *Prema tome će relativna vrednost novca biti manja u naciji gde je kapitalistički način razvijeniji nego u naciji kod koje je manje razvijen.*«¹⁰ (Podvukao J. S.)

Veća intenzivnost i veća produktivnost rada pojedinih nacija omogućava u međunarodnoj razmeni da se za isto vreme prisvaja veća vrednost, tj. za jednu jedinicu vremena dobija se veća suma novca. Već smo istakli da je samo razlika u nacionalnoj produktivnosti rada osnova prisvajanja veće vrednosti od one koja je u ro-

⁹ Isto, str. 459.

¹⁰ Isto, str. 460.

bama sadržana, ukoliko su robe sa većom produktivnošću rada od svetskog proseka predmet razmene, dok veća masa robe koja se dobija većom nacionalnom intenzivnošću rada nije osnova prisvajanja tuđe veće vrednosti jer je veća količina proizvedena većim ulaganjem nacionalnog rada.

Najrazvijenije zemlje ulaze u međunarodnu razmenu sa većom produktivnošću rada nego što je svetski prosek i na taj način prisvajaju putem razmene veću vrednost nego što je vrednost roba koje prodaju jer svoje proizvode ne razmenjuju po stvarnoj vrednosti (a ona je utoliko niža ukoliko je produktivnost rada veća), nego po prosečnoj vrednosti. Prelivanja vrednosti u međunarodnoj razmeni na osnovu razlika u produktivnosti rada još više se potenciraju razmenom roba na svetskom tržištu po svetskoj ceni proizvodnje. Cena proizvodnje najrazvijenijih grana nacionalne ekonomije razvijenih zemalja veća je od vrednosti ukoliko je organski sastav kapitala izvoznih grana viši u odnosu na nacionalni prosečni organski sastav kapitala zemlje izvoznika.

Nerazvijene zemlje izvozom roba sa nižom produktivnošću rada, poljoprivredni proizvodi i sirovine, ne razmenjuju ih po nacionalnoj vrednosti nego po svetskoj prosečnoj, koja je po pravilu manja. Razmenom ovih proizvoda ne dobijaju vrednost jednaku uloženom radu nego znatnu manju. Za nerazvijene zemlje ovo znači gubitak jednog dela nacionalno uloženog rada za koji nisu dobile kompenzaciju u određenoj srazmeri sa uložnim radom. Ukoliko su oblici proizvodnje u nerazvijenim zemljama niži, produktivnost rada je niža, količina uloženog rada na proizvodnji određenih roba veća, gubitak vrednosti u međunarodnoj razmeni veći. Velike količine utrošenog rada u međunarodnoj razmeni dobijaju priznanje po svetskim merilima i procesima količine rada koji su znatno niži zbog veće svetske produktivnosti rada. Nacionalno utrošeni rad manje razvijenih zemalja ne priznaje se u celini.

Nerazvijene zemlje svoje poljoprivredne proizvode i sirovine razmenjuju po cenama koje su znatno niže od njihove vrednosti, tj. za veće količine rada dobijaju manje u novcu, čak i znatno manje od cene proizvodnje, koja je inače ispod vrednosti. Niže cene, koje su ispod cene proizvodnje, moguće su jer se uloženi rad valorizuje po zakonima najamnine koja je ovde niska jer je vrednost novca veća. Najamnine su niže jer postoji obilje radne snage. Mada oblici proizvodnje ne moraju biti kapitalistički, vrednovanje uloženog rada meri se zakonima najamnine. Velike količine uloženog rada realizuju se u međunarodnoj razmeni za male količine novca, što je i osnova niskih najamnina ili niskog vrednovanja uloženog rada kao najamnog rada, mada to ne mora biti.

»Kao granica eksploatacije za parcelnog seljaka ne pokazuje se, s jedne strane, ni prosečni profit kapitala, ukoliko je on sitni kapi-

talista, ni, s druge strane, nužnost neke rente ukoliko je zemljovlasnik. Kao apsolutna granica za njega kao za sitnog kapitalistu pokazuje se jedino najamnina koju sam sebi plaća po odbitku stvarnih troškova. Dokle god mu cena proizvoda bude pokrivala najaminu, on će svoju zemlju obrađivati i to spuštajući se često do fizičkog minimuma najamnine.«¹¹

Apstrahujući druge faktore koji djeluju i mogu djelovati da cene poljoprivrednih proizvoda iz nerazvijenih zemalja u međunarodnoj razmeni budu relativno niske, zaostali oblici proizvodnje (sitna robna proizvodnja) utiču da se obrazuju niže cene jer je donja granica ovih cena relativno niska najamnina. Robe koje sadrže velike količine rada prodaju se po relativno niskim cenama. Zemlje izvoznice poljoprivrednih proizvoda sa niskom produktivnošću rada gube deo nacionalno utrošenog rada u međunarodnoj razmeni.

»Na primer, kod konkurencije na svetskom tržištu radi se isključivo o tome da li se datom najaminom, kamatom i rentom, roba može da proda po datim ili ispod datih opštih tržišnih cena s korišću, tj. sa realizovanjem odgovarajuće preduzetničke dobiti. Ako su u nekoj zemlji najamnina i cena zemlje niske, a kamata kapitala, naprotiv, visoka, jer kapitalistički način proizvodnje ovde uopšte nije razvijen, dok u nekoj drugoj zemlji najamnina i cena zemlje nominalno stoje visoko, a kamata kapitala naprotiv nisko, onda kapitalista u jednoj zemlji primenjuje više rada i zemlje, u drugoj srazmerno više kapitala.«¹²

Konkurencija na svetskom tržištu između razvijenih i nerazvijenih zemalja predstavlja konkurenciju različitih ili istih oblika robne proizvodnje sa različitom upotrebom pojedinih faktora proizvodnje. U razvijenim zemljama postoji obilje kapitala, njegova je cena niska, njegova upotreba omogućuje zamenu živog rada i podizanje produktivnosti rada. Robe proizvedene sa velikim ulaganjima kapitala sadrže relativno manju vrednost a razmenjuju se po ceni proizvodnje koja je veća od njihove vrednosti.

Nerazvijene zemlje obavljaju proizvodnju relativno većim učešćem živog rada, sa niskom produktivnošću rada, velikim utroškom rada a razmenjuju svoje proizvode u međunarodnoj razmeni po cenama koje su relativno niže od njihove vrednosti. Uprošćena slika razmene između razvijenih i nerazvijenih zemalja bila bi: manje količine rada razmenjuju se za veće količine rada.

Razmena po ceni proizvodnje proizvoda viših faza prerade i sirovina proizvedenih nižim oblicima društvene proizvodnje predstavlja negativnu okolnost u međunarodnoj razmeni za nerazvijene zem-

¹¹ K. Marks, Kapital III, Beograd 1948, str. 697.

¹² Isto, str. 758—759.

lje. Na ovoj osnovi međunarodna razmena produbljuje ekonomski jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Razmena se vrši između roba proizvedenih u višim oblicima proizvodnje i proizvoda nižih oblika proizvodnje, proizvodâ veće produktivnosti rada i proizvodâ niže produktivnosti, proizvodâ sa manje sadržanog rada i proizvodâ koji sadrže više rada.

Ukoliko se pak radi o konkurenciji između razvijenih i nerazvijenih zemalja na svetskom tržištu sa istim proizvodom poljoprivrednog porekla, cene nerazvijenih zemalja mogu biti niže, a one su znatno ispod njihove vrednosti, zahvaljujući spuštanju najamnine do njenog »fizičkog minimuma«.

Konkurencija razvijenih i nerazvijenih zemalja na svetskom tržištu sa industrijskim proizvodima visokog stepena obrade znači opet prednost za razvijene zemlje jer je u njima produktivnost rada veća, cena proizvodnje niža, vrednost proizvoda manja nego što je vrednost proizvoda i cena proizvodnje nerazvijenih zemalja.

Pojedinačno zemlje na svetskom tržištu odnose se kao grane proizvodnje u svetskoj strukturi proizvodnje sa tom specifičnošću što su uslovi proizvodnje grana više determinirani nacionalnim ekonomskim i društvenim uslovima i velikim razlikama produktivnosti rada na proizvodnji iste robe za svetsko tržište. Položaj pojedine zemlje u međunarodnoj razmeni zavisi od nivoa produktivnosti rada u odnosu na svetski prosek, odnosno u zavisnosti od nivoa produktivnosti rada glavnog ponuđača date robe na svetskom tržištu.

2.2. Monopolske i monopsonske cene i preliivanja dohotka (vrednosti)

Monopolske i monopsonske cene proizilaze iz koncentracije i centralizacije kapitala. Ovi procesi znatno zaostaju u manje razvijenim zemljama. Različiti intenzitet koncentracije i centralizacije kapitala u razvijenim i nerazvijenim zemljama, s jedne strane, omogućava razvijenim zemljama razmenu po njihovim monopolskim i monopsonskim cenama a, s druge strane, otežava integraciju kapitala razvijenih i nerazvijenih zemalja. Danas se integracija kapitala vrši unutar razvijenih zemalja, što ima za posledicu nejednaki ekonomski položaj u međunarodnoj konkurenciji i razmeni.

Monopolske cene su iznad cene proizvodnje a cena proizvodnje proizvoda visoke tehnologije znatno je iznad vrednosti, što znači da monopolske cene još više pojačavaju nejednakosti u razmeni jer se preko njih ostvaruje veća vrednost od stvarne vrednosti prekoračenjem normalne cene proizvodnje.

Monopsonske cene koje obrazuju razvijene zemlje kao kupci proizvoda iz nerazvijenih zemalja isto tako omogućavaju prisvajanje veće vrednosti jer se iste obrazuju ispod normalne cene proizvodnje.

Cena proizvodnje (domicilna) nerazvijenih zemalja niža je od vrednosti zbog niskog organskog sastava kapitala, a razmena na svetskom tržištu, ukoliko se vrši po cenama proizvodnje razvijenih zemalja (razlika između svetskih cena po kojima se razmena vrši i vrednosti proizvoda) još je veća. Ovome treba dodati i to da su monopsonske cene ispod normalne cene proizvodnje (domicilne) razvijenih zemalja.

Iz koncentracije i centralizacije proizvodnje, danas pogotovu, proizilazi i monopol znanja, tj. tehnološki monopol. Monopol nad savremenom tehnologijom proizvodnje stavlja u još neravnopravni ekonomski položaj nerazvijene zemlje. Time se ograničavaju porast produktivnosti rada i proizvodnja tehničkih sirovina neophodnih za savremenu proizvodnju i potrošnju.

Konkurencija proizvoda razvijenih i nerazvijenih zemalja ne vodi se samo nivoom troškova proizvodnje nego i kvalitetom proizvoda.

Izvoz industrijskih proizvoda iz nerazvijenih zemalja, nužnost optimalne veličine proizvodnje i tržišta kao i nužnost izvoza radi uvoza (platni debalans), zasnivaju se na cenama koje mogu biti niže, no ne na osnovu veće produktivnosti rada nego, uglavnom, na nižoj najamnini. Međutim, menjanje strukture izvoza i uvoza, između razvijenih i nerazvijenih zemalja nailazi na protekcionističke barijere razvijenih zemalja, što još više otežava ekonomski razvoj nerazvijenih zemalja jer su ograničenjima izvoza lišene finansijskih sredstava za uvoz opreme i tehničkih sirovina i repromaterijala.

Monopolske i monopsonske cene još više narušavaju ekvivalentnost u međunarodnoj razmeni u odnosu na stanje kada se razmena vršila na nivou cene proizvodnje.

Tehničko-tehnološki monopol razvijenih zemalja otežava konkurenciju i ekonomski položaj nerazvijenih zemalja na svetskom tržištu a razvijenim zemljama omogućava prisvajanje ekstra dohotka, prodajom licenci ili proizvoda, što dobija karakter tehnološke rente.

Razmena na svetskom tržištu, između nerazvijenih i razvijenih zemalja na bazi cene proizvodnje, a još više na nivou monopolskih i monopsonskih cena, zbog razlika u produktivnosti rada i tehnološkog monopola, nije ekvivalentna jer su nerazvijene zemlje prinuđene da za veću nacionalnu količinu rada dobijaju u razmeni manju količinu rada, odnosno razvijene i nerazvijene zemlje troše nejednake količine rada za jedinicu »svetskog« novca.

Na ovakvim odnosima u međunarodnoj razmeni povećavaju se razlike u stepenu ekonomske i društvene razvijenosti među zemljama u svetu.

Prof. Dr. JOVAN STOJANOVSKI, Faculty of Economics, Skopje

MARX'S THEORY OF VALUE AND THE WORLD MARKET

Summary

The start point of Marx's theory of exchange is the equivalence of exchange. The equivalent exchange in different shapes of commodity production (small, capitalist, socialist) is being realized at a general level of prices. In the small commodity production the general level of prices is the value of the products, but in the capitalist commodity production that is the price of production.

The price of production compensates both branch average costs and average profit (according to the general rate of profit) independently of the differences by the branches in: 1) The organic composition of capital, 2) The average length of time for the capital turnover, 3) The average duration of working period.

The exchange according to the price of production makes invisible the production and overflow of value. The price of production makes possible the appropriation for equal capital equal profit, supposing free entry and exit of the capital from industry to industry.

The monopol and monopson prices disturb the equivalent exchange relations within a national economy. Fixing of prices above or below the normal prices of production provides different rates of profit per branches. Different rates of profit according to the monopol or monopson prices represent overflow of the profit from one industry to another. These overflows are evident and upset the interests of particular industries.

The international trade according to the »world« price of production is unfavourable for the underdeveloped countries. By the means of these prices bigger quantities of labour in the international market are accepted as labour of less quantities. The lower productivity of labour in the underdeveloped countries means a loss of a part of the national labour. The value of the products in the underdeveloped countries is bigger than the »world« prices of production. Developed countries, in general, export products of higher labour productivity, while the underdeveloped countries produce by lower productivity of labour according to the world average.

The competition of the underdeveloped countries in the world market is very often based on the physical minimum of wages.

The monopol and monopson prices make even worse the equivalency in the international trade. The developed countries by the means of these prices change smaller labour quantities with reference to the condition when the exchange is done by the »world« price of production.

The monopol in techniques and know-how of the developed countries makes competition impossible for the underdeveloped countries at the world market. The developed countries appropriate a sort of rent from the this monopol.

In the international trade the underdeveloped and developed countries change different labour quantities for a unit of the »world« money; the underdeveloped countries a bigger quantity of labour, while the developed countries a smaller one.

Проф. Д-р ИОВАН СТОЯНОВСКИ, Экономический факультет, Скопје

ЗАКОН СТОИМОСТИ МАРКСА И МИРОВОЙ РЫНОК

Резюме

Исходной основой марксистской теории товарного обмена является эквивалентность в обмене. Эквивалентный товарообмен в различных формах товарного производства (простое, капиталистическое, социалистическое) осуществляется на различном общем уровне цен. В простом товарном производстве тот общий уровень цен является стоимостью товара, а в капиталистическом товарном производстве — цена производства. Цена производства возмещает как средние отраслевые затраты, так же и среднюю прибыль (по общей средней норме прибыли) независимо от различия в отраслях от: 1) органического строения капитала, 2) среднего времени оборота капитала, 3) среднего времени длительности труда.

Обмен по цене производства делает невидимое образование и переливание стоимости. Цена производства даёт возможность присвоения при одинаковом капитале одинаковую прибыль, при условии свободного переселения капитала из одной отрасли в другую.

Монопольные и монопсонские цены нарушают эквивалентные отношения в обмене в границах национальной экономики. Образование цен выше или ниже нормальной цены производства имеет результатом различные нормы прибыли по отраслям. Различные нормы прибыли на основе монопольных и монопсонских цен представляют переливание прибыли из одной отрасли в другую. Эти переливания видны и затрагивают интересы отдельных отраслевых капиталов.

Международный обмен по „мировой“ цене производства является невыгодным для неразвитых стран. Путём этих цен большое количество затраченного труда на международном рынке признаётся как меньше количество труда. Низкая производительность труда в неразвитых странах означает, что они теряют одну часть национально затраченного труда. Стоимость товара неразвитых стран стоит на вьсшем уровне чем „мировая“ цена производства. Развитые страны, в основном, экспортируют продукцию большей производительности труда, пока неразвитые государства продукты низкой производительности труда в отношении мирового уровня.

Конкуренция неразвитых государств, и не только их, на международном рынке часто базируется на физическом минимуме заработной платы. Монопольные и монопсонские цены всё более ухудшают эквивалентность в международном обмене. Развитые государства посредством этих цен обменивают меньшее количество труда в отношении на положение, когда обмен совершатся по „мировой“ цене производства.

Технологический монопол развитых государств не даёт возможность конкуренции неразвитых стран на международном рынке. На технологическом монополе развитые государства присваивают технологическую ренту.

В международном обмене неразвитые и развитые страны за единицу мировой валюты обменивают различные количества труда; неразвитые страны большее количество труда, развитые государства меньшее.

